

ЗАКЛЮЧЭННЕ

У Беларусі ў 60–90-я гг. XIX ст. нараўне з былымі панскімі сялянамі, якія складалі асноўную масу вясковага насельніцтва, было праведзена рэфармаванне іншых, невялікіх саслоўных груп сялян – казённых, удзельных, вольных людзей, старавераў, сельскіх чыншавікоў, панцёрных баяр, праваслаўных арандатараў, аднадворцаў і інш., у выніку чаго адбылася саслоўная уніфікацыя сельскіх абывацелей.

Земствы былі першым рэальным крокам самадзяржаўя на шляху палітычнай перабудовы Расійскай імперыі. Аднак гэта намаганне, як і іншыя палітычныя і грамадскія рэформы, што праводзіліся «зверху», мела абмежаваны характар і ахоплівала далёка не ўсю тэрыторыю дзяржавы.

На землі Беларусі, Літвы і Праваябярэжнай Украіны палажэнні аб земскай рэформе не распаўсюджвалася. Справа ў тым, што як на выбарах, так і ў земскіх установах асноўнай кіруючай фігурай, паводле задумы ўлад, павінны былі стаць мясцовыя памешчыкі. Аднак пасля паўстання (1863–1864 гг.) царскі ўрад палітычна не давяраў мясцовым памешчыкам «польскага» паходжання. Толькі ў 1911 г. земскае палажэнне ад 12 чэрвеня 1890 г. было ўведзена ў трох беларускіх губернях – Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай. Пры гэтым у адрозненне ад расійскіх губерняў у Беларусі замест саслоўных курыў уведзіліся нацыянальныя «рускія» і «польскія», каб забяспечыць перавагу праваслаўных памешчыкаў у органах земскага самакіравання. Нягледзячы на дыскрымінацыйны характар выбараў, земствы ў трох беларускіх губернях змаглі станоўча паўплываць на сацыяльна-эканамічнае развіццё рэгіёну.

Першым крокам да судовай рэформы стала ўвядзенне ў чэрвені 1860 г. інстытута судовых следчых, дзякуючы чаму следчыя справы перайшлі ад паліцыі да судовага ведамства. Згодна з судовымі статутамі, зацверджанымі Аляксандрам II 20 лістапада 1864 г., суд абвешчаўся публічным і з незалежнымі ад ўрада суддзямі. Незалежнасць суддзяў забяспечвалася іх выбарнасцю, нязменнасцю, забаронай пераводу на іншае месца без асабістай згоды. Кандыдаты на судовыя пасады павінны былі мець адпаведныя адукацыйныя і службовыя цэнзы. Для ўсіх саслоўяў уведзіўся адзіны акруговы суд. У судовым працэсе прадугледжваўся ўдзел адвакатаў. Дзеля гэтага ствараўся спецыяльны інстытут прысяжных павераных. Яны выконвалі адвакацкія абавязкі ў судовых справах па крымінальных злачынствах і па грамадзянскіх справах.

Для разгляду дробных злачынстваў і нязначных па памерах іскаў быў створаны міравы суд са спрощаным судаводствам. Міравыя суддзі выбіраліся на земскіх і грамадскіх сходках гласных. Рашэнні міравых суддзяў маглі быць апратэставаны ў павятовым судзе міравых суддзяў.

Найбольш важныя справы разглядалі акруговыя суды, якія падзяляліся на грамадзянскія і крымінальныя. Састаў акруговага суда назначаўся імператарам па прад-

стаўленні міністра юстыцыі. Апеляцыйнай інстанцыяй для акруговых судовых служылі судовыя палаты, якія стаялі на чале судовых акругоў. Вышэйшай судовай інстанцыяй прызначаўся Сенат.

Судовая рэформа ў Беларусі была праведзена са значным спазненнем і адступленнямі ад палажэння 1864 г. У 1872 г. тут былі ўведзены міравыя суды. Аднак беларускія губерні не мелі земскіх устаноў, на якіх, згодна з палажэннем 1864 г., выбіраліся міравыя суддзі. Таму на гэтыя пасады міністрам юстыцыі назначаўся тыя, у чыёй палітычнай добранадзейнасці была ўпэўнена мясцовая адміністрацыя. Такім чынам, судовая рэформа ў Беларусі была пазбаўлена адной з істотных адзнак – выбарнасці суддзяў.

Акруговыя суды, судовыя палаты, пракуратура і адвакатура ў асобах прысяжных павераных у беларускіх губернях таксама былі ўведзены са спазненнем, ужо пасля значнага звужэння царызмам судовай рэформы 1864 г. Толькі ў 1883 г. была ўтворана Віленская судовая палата, якая стаяла на чале акруговых судовых Віленскай, Гродзенскай, Ковенскай і Мінскай губерняў. Акруговы суд Віцебскай губерні падпарадкоўваўся Пецярбургскай судовай палаце, Магілёўскай губерні – Кіеўскай судовай палаце.

З 1878 г. разгляд спраў аб антыўрадавых выступленнях быў перададзены з суда прысяжных у судовыя палаты і нават, у выключных выпадках, у ваенныя суды. Закон ад 12 чэрвеня 1884 г. і 28 красавіка 1887 г. павялічылі адміністрацыйны нагляд за фарміраваннем складу прысяжных. Закон ад 12 лютага 1887 г. фактычна адмянуў публічнасць суда і даў міністру юстыцыі права паводле свайго меркавання абвешчаць судовыя пасяджэнні закрытымі.

Пасля земскай рэформы ўлады пайшлі на стварэнне новых форм гарадской адміністрацыі. 18 чэрвеня 1870 г. было выдадзена гарадавое палажэнне, якое ўвядло ўсесаслоўнае мясцовае самакіраванне ў гарадах. Па прускім прыкладзе ўсе жыхары, якія плацілі гарадскія падаткі, падзяляліся на тры групы ў адпаведнасці з памерамі гэтых падаткаў. Кожная група выбірала ў гарадскую думу аднолькавую колькасць гласных. Гласныя гарадской думы выбіралі са свайго асяроддзя гарадскога галаву і членаў гарадской управы. У негубернскіх гарадах асобы, абраныя на пасаду гарадскога галавы, зацвярджаліся губернатарамі, а ў губернскіх – міністрам унутраных спраў.

Гарадская дума збіралася па меры неабходнасці, а гарадская ўправа дзейнічала як пастаянны выканаўчы орган. Быў усталяваны чатырохгадовы тэрмін паўнамоцтва гласных. За дзейнасцю гарадскіх дум і ўпраў назіралі губернскае па гарадавых справах «установа» пад старшынствам губернатара.

Новае Гарадавое палажэнне, прынятае 11 чэрвеня 1892 г., у цэлым захоўвала старыя прынцыпы гарадскога самакіравання, але значна павысіла маёмасныя цэнзы для выбаршчыкаў, адхіляла ад удзелу ў дзейнасці органаў самакіравання асоб іудзейскага веравызнання, што істотна скараціла іх колькасць у Беларусі.

Падобна іншым рэформам, напрамак у бок усесаслоўнасці мелі і рэформы ў галіне адукацыі. Школьная рэформа праводзілася паводле «Палажэння аб пачатковых народных вучылішчах» і Статута гімназій і прагімназій 1864 г. Сетка пачатковых школ пашыралася. Сярэдняю адукацыю давалі класічныя і рэальныя гімназіі (з 1871 г. пераўтвораны ў рэальныя вучылішчы, тэрмін навучання ў іх быў скарачаны з 7 да 6 гадоў). Выпускнікам класічных гімназій давалася права паступлення ва ўніверсітэты без уступных экзаменаў, рэальных гімназій – у тэхнічныя інстытуты. Універсітэцкая рэформа тычылася беларускіх зямель ускосна, бо яны на той час не мелі вышэйшых навучальных устаноў. З 1862 г. аднавілася практыка замежных камандзіровак за дзяржаўны кошт для ўніверсітэцкіх вучоных. У 1863 г. урад выдаў новы ўніверсітэцкі статут, згодна з якім ўніверсітэты атрымалі шырокую аўтаномію. Савет прафесараў меў права выбіраць усіх службовых асоб ўніверсітэцкай адміністрацыі і прафесараў на вакантныя пасады. Пры паступленні ў вышэйшыя навучальныя ўстановы адмяняліся саслоўныя абмежаванні. У 70-х гг. пачалі дзейнічаць першыя прыватныя вышэйшыя жаночыя курсы з праграмамі ўніверсітэцкага навучання.

З канца 60-х гг. урад пачаў рабіць захады па абмежаванні рэформ у галіне адукацыі. За пачатковай школай быў узмоцнены адміністрацыйны нагляд. З гэтай мэтай у 1869 г. уведзілася пасада інспектара народных вучылішч, у 1874 г. – дырэктара народных вучылішч. 13 чэрвеня 1884 г. было выдадзена палажэнне аб царкоўнапрыходскіх школах. Яны засноўваліся нараўне з земскімі і падпарадкоўваліся духоўнаму ведамству.

У пачатку 70-х гг. былі зроблены захады з мэтай абмежаваць доступ да сярэдняй і асабліва вышэйшай адукацыі асобам недваранскага паходжання, а таксама прадстаўнікам рымска-каталіцкага і іўдзейскага веравызнанняў.

«Правілы» для студэнтаў імперскіх расійскіх ўніверсітэтаў, прынятыя ў 1879 г., ставілі студэнцтва пад жорсткі кантроль. У 1884 г. новы ўніверсітэцкі статут знішчыў ўніверсітэцкую аўтаномію. Згодна з ім, рэктары ўніверсітэтаў прызначаліся ўрадам, тое ж датычылася і прафесараў. Праграмы выкладання павінны былі зацвярджацца Міністэрствам народнай асветы, для кантролю за паводзінамі студэнтаў ставалася асобая інспекцыя.

У цэлым, нягледзячы на абмежаванні, рэформы ў галіне адукацыі аб'ектыўна спрыялі пашырэнню пісьменнасці, павелічэнню колькасці спецыялістаў з сярэднім і вышэйшым адукацыйным цэнзам, развіццю навукі і культуры.

6 красавіка 1865 г. былі зацверджаны часовыя Правілы аб друку. Яны адмянялі папярэдняю цэнзуру для арыгінальных твораў памерам не менш чым 10 друкаваных аркушаў, для перакладаў – 20 друкаваных аркушаў. Кніжныя выданні меншых памераў, што прызначаліся для шырокага кола чытачоў, павінны былі праходзіць папярэдняю цэнзуру. Перыядычныя органы друку маглі быць вызвалены ад папярэдняй цэнзуры пры ўмове ўнясення вялікага грашовага закладу і пасля атрымання

спецыяльнага дазволу міністэрства ўнутраных спраў. Выдаўцы і рэдактары вызвалены ад папярэдняй цэнзуры перыядычных выданняў неслі адказнасць толькі праз суд. Аднак асобныя правілы прадугледжвалі ў некаторых выпадках адміністрацыйныя спаганні на перыядычныя органы друку аж да забароны іх выдання. Аднак яны датычыліся толькі тых, якія знаходзіліся ў Пецярбурзе і Маскве, а для правінцыйных газет і часопісаў па-ранейшаму існавала папярэдняя цэнзура.

У Беларусі ў 60-я гг. XIX ст. дзейнічалі палажэнні асобных цыркуляраў Віленскіх генерал-губернатораў М. Мураўёва і К. Каўфмана, згодна з якімі друк поўнаасцю аддаваўся пад нагляд і кантроль мясцовай адміністрацыі. Толькі ў 1869 г. было вырашана скасаваць некаторыя надзвычайныя меры і распаўсюдзіць на беларускія губерні агульныя законы аб друку.

Ваенныя рэформы сталі падмуркам перабудовы царскай арміі і флоту. На тэрыторыі імперыі былі ўтвораны 15 ваенных акруг. Беларускія губерні ўвайшлі ў склад Віленскай ваеннай акругі. Пашыралася сетка ваенных вучылішч, кадэцкія корпусы пераўтвараліся ў ваенныя гімназіі, з 1864 г. ствараліся юнкерскія вучылішчы.

1 студзеня 1874 г. была ўведзена ўсеагульная воінская павіннасць. Выключэнне складала карэннае насельніцтва Сярэдняй Азіі, Казахстана, Сібіры, Поўначы і Вялікага княства Фінляндскага. Вызваляліся ад вайскавай службы тыя маладыя людзі, якія з'яўляліся адзінымі кармільцамі ў сям'і, хрысціянскае і мусульманскае духавенства, вучоныя і некаторыя іншыя нязначныя па колькасці катэгорыі насельніцтва. Асобы іўдзейскага веравызнання не падлягалі прызыву на флот. Адбор прызывукоў вёўся па жараб'ёўцы, астатнія залічваліся ў апатчэнне. На вайсковую службу пападала прыкладна трэцяя частка мужчын прызывнога ўзросту. Была магчымасць пайсці на вайсковую службу і добраахвотна. Тэрмін абавязковай службы ў арміі складаў шэсць, на флоце – сем гадоў. Пры наяўнасці адукацыйнага цэнзу тэрмін службы зніжаўся.

Звольненыя ў запас складалі мабілізацыйны рэзерв: дзевяць гадоў у арміі і тры гады на флоце. Істотным момантам з'яўлялася тое, што з 1875 г. непісьменныя за гады вайскавай службы абавязкова вучыліся грамаце.

Увядзенне ўсеагульнай воінскай павіннасці і паслядоўнае правядзенне вайскавай рэформы зрабілі яе найбольш удалай і дасканалай сярод усіх рэформ 60–70-х гг. XIX ст.

Увядзенне рэжыму контррэформ амаль не закранула беларускія губерні, бо большасць рэформ 60–70-х гг. уведзілася ў Беларусь са спазненнем і значнымі абмежаваннямі. Такім чынам, магчыма меркаваць, што Беларусь, якая не зведала рэформы ў поўным памеры, адразу сутыкнулася з контррэформамі.